

09

จารึกบ้านหลอด: หลักฐานการตั้งถิ่นฐานของล้านช้างช่วง พุทธศตวรรษที่ 22 ในลุ่มน้ำโขงตอนกลาง

Ban Lod Inscription: Evidence of the settlement
of Lan Chang during the 22nd Buddhist Century
in the middle Mong River Basin.

Received: May 17, 2025 | Revised: August 23, 2025 | Accepted: October 27, 2025
DOI: 10.14456/drj.2025.19

ฉัตรวัชร เสนะบุตร* Chatwatchara Senaputra
ดร.ชวลิต อธิปัตยกุล** Dr.Chawait Atipatayakul
ดร.กุลจิต เลื่องนา *** Dr.Kulajit Sengna

* ว่าที่ พันตรี ฉัตรวัชร เสนะบุตร* นักศึกษาปริญญาเอก สาขาศิลปกรรมพื้นถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี
อีเมล: senaputra_c1@hotmail.com

Acting Major. Chatwatchara Senaputra Doctoral Student in Department of Local Arts Graduate School Udon
Thani Rajabhat University. email: senaputra_c1@hotmail.com

** ศาสตราจารย์ ดร.ชวลิต อธิปัตยกุล อาจารย์ประจำสาขาศิลปกรรมพื้นถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี อีเมล:
chawalit_2513@hotmail.com

Professor Dr.Chawalit Atipatayakul Lecturer in Department of Local Arts Graduate School Udon Thani
Rajabhat University. email: chawalit_2513@hotmail.com

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กุลจิต เลื่องนา อาจารย์ประจำสาขาศิลปกรรมพื้นถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี
อีเมล: p_omid@hotmail.com

Assistant Professor Dr.Kulajit Sengna Lecturer in Department of Local Arts Graduate School Udon Thani
Rajabhat University. email: p_omid@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาความสำคัญของพื้นที่ลุ่มน้ำโหมงตอนกลาง 2. เพื่อศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านโบราณบ้านหลอดจากจารึกบ้านหลอด ในฐานะความสัมพันธ์กับพื้นที่ชุมชนเมืองพาน ในเขตพื้นที่โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ มีเครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 15 คน ที่มาจากการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง แล้วนำข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์ และการลงพื้นที่สนามวิจัย การสำรวจเก็บข้อมูลทางโบราณคดี และทางประวัติศาสตร์ มาวิเคราะห์ข้อมูล แบบเชิงเนื้อหา ผลการศึกษาพบว่า 1) จารึกบ้านหลอด เป็นหลักฐานสำคัญที่สามารถบ่งชี้ถึงกลุ่มผู้คนที่มีการพัฒนาการในชุมชนบ้านหลอด 2) พื้นที่ลุ่มน้ำโหมงตอนกลาง มีความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ถึงสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งมีชุมชนเมืองพานในเขตพื้นที่โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นหมุดหมายสำคัญที่ผู้คนแสวงหาพื้นที่ตั้งถิ่นฐาน และมีตั้งอยู่ที่ราบลุ่มเชิงเขาทางทิศใต้จากเขาภูพระบาทซึ่งเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อร่วมกับชุมชนอื่นๆ ใกล้เคียงกัน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ปรากฏหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานผู้คนสมัยล้านช้างอย่างกว้างขวาง ทั้งยังปรากฏร่องรอยอิทธิพลทางวัฒนธรรมของล้านช้างเป็นจำนวนมากรวมถึงการกลบนาที่ดิน และข้าพระ อันสะท้อนให้เห็นความสำคัญของพื้นที่ลุ่มน้ำโหมงตอนกลาง การวิจัยครั้งนี้สามารถเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาชุมชนใกล้เคียง ซึ่งปรากฏร่องรอยทางประวัติศาสตร์ หรือร่องรอยโบราณคดีในห้วงเวลาใกล้เคียงกันได้ ทั้งสามารถศึกษาความสำคัญถึงความเชื่อมโยงอันอาจเป็นเครือข่ายระหว่างชุมชนโบราณอื่นๆ ต่อไป

คำสำคัญ: จารึกบ้านหลอด, การตั้งถิ่นฐาน, อาณาจักรล้านช้าง, ลุ่มน้ำโหมง

Abstract

This article has the objectives: 1. To study the importance of the Mong Klang River basin area. 2. To study the historical development of the ancient Ban Lod community from the Ban Lod inscription. As a relationship with the Muang Phan community in the area surrounding Phu Phrabat Historical Park, Muang Phan Subdistrict, Ban Phue District, Udon Thani Province in the early 22nd century. It is a descriptive analytical research. There are research tools, including interviews, with a target group of 15 people from a specific selection. Then use the information obtained from the interview form. and research field visits archaeological data collection survey and historical Let's analyze the data. Content-oriented The research results found that 1) Ban Lod inscription It is important evidence that can indicate the group of people who have developed in the Ban Lod community. 2) Middle Mong River Basin area It is important for human settlements from prehistoric to historical times. There is a Muang Phan community in the area surrounding Phu Phrabat Historical Park, Muang Phan Subdistrict, Ban Phue District, Udon Thani Province. It is an important marker for people seeking a place to settle, which is a sacred mountain. According to beliefs shared with other similar communities. From the 22nd Buddhist century onwards, evidence of the widespread settlement of people in the Lan Xang period appeared. There are also traces of the cultural influence of Lan Xang in large numbers, including the cultivation of land and rice which reflects the importance of the middle Mong River Basin area This research can be a database for studying nearby communities and which appears historical traces or archaeological traces from a similar time period They can also study the importance of connections that may form networks between other ancient communities.

Keywords: : Ban Lod inscription, settlement, Lan Xang Kingdom, Lum Nam Mong

จารึกบ้านหลด: หลักฐานการตั้งถิ่นฐานของล้านช้างช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ในลุ่มน้ำโขง
ตอนกลาง

เกริ่นนำ

ต้นพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เมืองหลวงพระบางมีพัฒนาการขึ้นเป็นอาณาจักรสำคัญเหนือลุ่มแม่น้ำโขงตามลำดับ นับจากสมัยพระเจ้าวิสุท (พ.ศ. 2044-2063) พระเจ้าโพธิสาลราช (พ.ศ. 2063-2090) และเมื่อถึงรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2091-2114) ราชอาณาจักรล้านช้างมีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น (กรานท์ เอแวนส์ 2006: 15) ช่วงเวลาใกล้เคียงกันนั้น ราชวงศ์ต้องอุสมัยพระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ. 2101) ขยายอำนาจซึ่งในเวลาต่อมาล้านช้างก็ตกเป็นเมืองขึ้นภายใต้อิทธิพลของพม่า (สรสวดี อ่องสกุล 2561: 187) ส่งผลให้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชซึ่งปกครองทั้งเมืองเชียงใหม่ และเมืองหลวงพระบาง เกรงการขยายอำนาจของพม่าจะกระทบกระเทือนความมั่นคงของอาณาจักร เมื่อจัดการบ้านเมืองหลวงพระบาง เป็นที่เรียบร้อยแล้ว พระองค์เห็นว่าเมืองหลวงพระบางนั้นคับแคบไม่เพียงพอต่อการขยายตัวของบ้านเมือง และต้องการให้พ้นจากการขยายตัวของพม่าในเวลาดังกล่าว พ.ศ. 2103 จึงย้ายศูนย์กลางการปกครองลงมาตามลำแม่น้ำโขง จึงสถาปนานครหลวงเวียงจันทน์เป็นศูนย์กลางการปกครองแห่งใหม่ของ อาณาจักรล้านช้าง ส่งผลให้ชุมชนต่างๆ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงขยายตัวทางสังคม และเศรษฐกิจ สอดคล้องกับช่วงเวลาการขยายตัวของราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1911-2187) นับจากรัชสมัยหย่งเล่อ ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 และรัชสมัยว่านลี่ ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 มีความตื่นตัวทางการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อเจิ้งเหอผู้นำกองเรือสำเภาของราชวงศ์หมิงออกสำรวจทางทะเล เมื่อ พ.ศ. 1950 (วินัย พงศ์ศรีเพียร 2560: 130-131) ยังส่งผลให้เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความตื่นตัวทางการค้ากับจีน รวมถึงอาณาจักรล้านช้างก็เคยส่งทูตไปจีนเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามก็ช่วงพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชย้ายราชธานีความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านช้างก็เจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองถึงขีดสุด ต่อมาเมื่อสิ้นสุด

สมัยปกครองของพระองค์ ล้านช้างก็ตกอยู่ใต้อำนาจของพม่าตั้งแต่ พ.ศ. 2117-2141 ครั้นถึงสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช อาณาจักรล้านช้างก็กลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง พร้อมทั้งมีชาวตะวันตกเข้ามาค้าขาย (ทองสืบ ศุภะมาร์ค 2528: 113; หิมะกอน มะโนทัม 2009: 15) อย่างไรก็ตาม ด้วยลักษณะภูมิศาสตร์และทำเลที่ตั้งของนครหลวงเวียงจันทน์มีความเหมาะสมต่อการควบคุมเส้นทางการค้าภายในภาคพื้นทวีป กล่าวคือสามารถควบคุมตอนกลางของแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่ง และมีเมืองสำคัญๆ อาทิ เมืองเชียงคน เมืองปะโค เมืองพานพร้าว และเมืองเวียงคุกทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าที่สำคัญในภูมิภาค รวมถึงสามารถขยายอิทธิพลทางการค้าเชื่อมโยงทางการค้ากับญวนนาน เวียดนามตอนกลาง กัมพูชา และสยาม สำหรับสยามสันนิษฐานว่ามีเส้นทางมาก่อนหน้านั้นแล้วโดยผ่านเมืองหนองหานน้อยลงมาถึงเมืองโคราช พร้อมสินค้าในภูมิภาคและอาณาจักรต่างๆ มีความต้องการ เช่น ของป่า และแร่ธาตุต่างๆ (โยชิยุกิ มาซุฮาร่า 2546: 86-112)

สำหรับบทความนี้กล่าวถึงพื้นที่บริเวณห้วยน้ำโมงตอนกลาง และจารึกบ้านหลอด ผู้เขียนจึงนิยามให้ชัดเจนถึงลักษณะทางภูมิประเทศ และการพบจารึกดังนี้ กลุ่มน้ำโมง มีต้นกำเนิดจากภูซาง ซึ่งเป็นเขาฝั่งตะวันตกของจังหวัดหนองบัวลำภู กั้นแบ่งเขตกับจังหวัดเลย ห้วยน้ำโมงกำเนิดจาก ห้วยบุญทัน กับห้วยโซ่ ไหลบรรจบกันที่บ้านต่างแคน ตำบลบุญทัน อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู ไหลผ่านชุมชนตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ และตำบลกลางใหญ่ อำเภอบ้านผือ จังหวัด

อุดรธานี สู่พื้นที่ลุ่มน้ำหนองฮีเลิง อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย แล้วไหลออกบรรจบกับแม่น้ำโขง ที่สำนักงานเทศบาลเมืองท่าบ่อ อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย พื้นที่ศึกษาในบทความนี้ เป็นพื้นที่ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ผู้เขียนจึงนิยามว่า “ลุ่มน้ำโขงตอนกลาง” สำหรับจาริกบ้านหloed ผู้เขียนนิยาม จากการพบจารึก ที่วัดบ้านหloed ซึ่งวัดบ้านหloedเป็นวัดในพื้นที่ชุมชนดั้งเดิมที่เรียกว่าบ้านหloed ก่อนเปลี่ยนชื่อชุมชน เป็นบ้านขัวลือ หมู่ที่ 9 ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ผู้เขียนจึงนิยามจารึกที่พบในวัดบ้านหloedว่า “จารึกบ้านหloed” อย่างไรก็ตาม พื้นที่ตำบลจำปาโมงมีความใกล้ชิด กับชุมชนตำบลเมืองพาน และอยู่ในพื้นที่บริเวณโดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ทั้งปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ช่วงสมัยพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา จึงสามารถบ่งชี้ถึงความสำคัญของพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตอนกลางที่เอื้อต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เป็นพื้นที่อันมีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ มีความหลากหลายทางชีวภาพที่สำคัญแห่งหนึ่งของอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี โดยด้านทิศตะวันตกเป็นเทือกเขาภูพาน และมีภูพระบาทเป็นภูเขาขนาดเล็กในเทือกเขาภูพาน สำหรับด้านทิศตะวันออกเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่เหมาะสำหรับการปลูกข้าว โดยเฉพาะที่ดินดอนขนาดใหญ่เป็นที่ตั้งแหล่งชุมชนหลายแห่ง อีกทั้งยังมีห้วยน้ำสาขาของห้วยน้ำโขง และห้วยน้ำฟ้าเป็นจำนวนมาก ลักษณะทางกายภาพจึงเหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์

จากลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของชุมชนบ้านขัวลือ ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี มีเส้นทางเลียบลำห้วยน้ำโขง และห้วยเซิม สามารถเชื่อมต่อไปยังชุมชนต่างๆ ตามแนวลำน้ำ ได้แก่ บ้านลาน หมู่ที่ 10 และบ้านแดง หมู่ที่ 8 ในตำบลจำปาโมง เช่นกัน ทางด้านทิศตะวันตก ทั้งยังสามารถเชื่อมต่อไปถึงบ้านไผ่ล้อม ตำบลเมืองพาน ในทางทิศเหนือ นอกจากนี้ยังสามารถเชื่อมต่อไปถึงบ้านจำปาโมง บ้านโนนสว่าง ในตำบลจำปาโมง จนถึงชุมชนบ้านพลับ ตำบลบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือตามลำดับ

การพบศิลาจารึกที่วัดบ้านหloed เป็นพื้นที่ดินดอน และเคยเป็นที่ตั้งชุมชนเดิมพบบริเวณกอไผ่หลังอุโบสถ หรือ สิม ซึ่งโผล่ส่วนปลายขึ้นมาห่างจากฐานพระพุทธรูปองค์ประธาน ชาวบ้านในชุมชนเรียกพระพุทธรูปดังกล่าวว่า “หลวงปู่ดำ” ห่างกันประมาณ 10 เมตร ตัวศิลาจารึกเป็นศิลาทราย จารึกด้วยอักษรไทน้อย จารึกทั้งสองด้าน ด้านละ 11 บรรทัด สภาพชำรุด ส่วนปลายด้านบนแตกหัก จึงทำให้ข้อความบาง

ส่วนขาดหายไป อย่างไรก็ตามก็ยังสามารถตรวจสอบข้อความที่เหลือได้ และเข้าใจความหมาย อันสะท้อนให้เห็นภาพการอพยพ เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนในสมัยล้านช้างในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา เข้าสู่พื้นที่ตอนกลางลุ่มน้ำโขงอย่างถาวร พร้อมการกัลปนาที่ดิน และข้าพระ อย่างไรก็ตามก็พบการกัลปนาในลักษณะนี้ในพื้นที่ใกล้เคียงอีกสองตำบล ได้แก่ จาริกบ้านโคม ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (รัช ปุณโณทก ม.ป.ป.: 279) และ จาริกวัดป่าดอนบ้านเทือน ตำบลกลางใหญ่ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ฉัตรวัชร เสนะบุตร 2552: 32-41) ซึ่งจาริกทั้งสองหลักระบุศักราช จ.ศ. 953 ตรงกับ พ.ศ. 2134 อย่างไรก็ตาม ตัวอย่างการกัลปนา หรืออุทิศที่ดิน และข้าพระนั้นในอาณาจักรล้านนาก็มีการปฏิบัติเช่นเดียวกัน เช่น วัดเสาหิน ตำบลหนองหอย อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2023 วัดพวกพันตอง ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เมื่อ พ.ศ. 2031 หรือวัดรำเปิง ตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2035 (Hans Pent 2003: 137-141) นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนบ้านหลอดได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับบ้านลานซึ่งเป็นชุมชนโบราณ อันตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกในลุ่มน้ำโขงเช่นกัน

บทความนี้มีวัตถุประสงค์การศึกษา 1. เพื่อศึกษาความสำคัญของพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตอนกลาง 2. เพื่อศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านโบราณบ้านหลอด จากจาริกบ้านหลอด ในฐานะความสัมพันธ์กับพื้นที่ชุมชนเมืองพาน ในเขตพื้นที่โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีการในลักษณะการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีดำเนินการ โดยมีกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ประชากรในเขตปกครองของชุมชนบ้านข้าวลือ หมู่ที่ 9 ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี และบ้านลาน หมู่ที่ 10 ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี จำนวน 15 คน ที่มาจากการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง และใช้แบบสัมภาษณ์ (Interview) ประกอบด้วย 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้สัมภาษณ์ ตอนที่ 2 ประเด็นข้อคำถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และตอนที่ 3 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่นๆ เพิ่มเติม มีลักษณะเป็นแบบปลายเปิด (Open Ended) อีกทั้ง ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบ กลับรอง จำนวน 3 ท่าน ได้แก่ (1) ผู้เชี่ยวชาญ

ด้านภาษา (2) ผู้เชี่ยวชาญด้านโครงสร้างคำถาม และ (3) ผู้เชี่ยวชาญด้านเนื้อหาสาระสำคัญ ตลอดจนผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์ไปทดลอง (Try Out) สัมภาษณ์กับกลุ่มทดลองที่ไม่ใช่เป้าหมายจริง จำนวน 30 คนเพื่อหาข้อบกพร่อง ข้อแก้ไข ข้อเสนอแนะ ให้แบบสัมภาษณ์มีความถูกต้อง และ สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล อยู่ในห้วงระยะเวลาตั้งแต่ ห้วงเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2567 ถึง มกราคม พ.ศ. 2568 การศึกษาภาคสนาม สัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้นำทางศาสนา ผู้อาวุโสในชุมชน ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำหน้าที่ในเขตพื้นที่อุทยานภูพระบาท การสังเกตและการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนเกี่ยวกับลักษณะการตั้งถิ่นของชุมชน การสำรวจภูมิประเทศ (Survey) ด้านภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ สำรวจเส้นทางสัญจรเชื่อมต่อระหว่างชุมชน พร้อมพื้นที่ดินดอนใกล้แหล่งน้ำ รวมถึงหลักฐานขั้นต้น (Primary Sources) ทั้งด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุ จากนั้นนำข้อมูลมาสู่กระบวนการวิเคราะห์ การประเมินหลักฐาน ตีความหลักฐาน และการเรียบเรียงข้อมูล ใช้การวิเคราะห์และการสังเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งต่างๆ โดยวิเคราะห์เนื้อหา นำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

แนวคิดด้านการกลั่นกรอง

จากแนวคิดด้านการกลั่นกรองนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารอื่นๆ เพื่อความชัดเจน ได้แก่ การศึกษาศิลาจารึกอีสาน พบว่า จารึกเป็นหลักฐานขั้นต้นทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ที่สามารถบ่งชี้เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว สามารถระบุรายละเอียดที่สำคัญ และการศึกษาจารึกอีสานของธวัช ปุณโณทก ได้ให้ระเบียบวิธีการศึกษาจารึกของอีสาน ได้แก่ การบอกดวงฤกษ์ บอกศักราช และบอกพระนาม นาม เจ้าศรัทธา (ธวัช ปุณโณทก ม.ป.ป.: 92-93) ตลอดจนการอุทิศ หรือกลั่นกรองที่ดินไร่นา อันเป็นแผ่นดินของหลวงให้แก่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เพื่อใช้เป็นผลผลิตในการบำรุงวัด หรือเก็บผลประโยชน์ หรือให้เป็นกรณีสงฆ์ (หอสมุดแห่งชาติ 2510: ก) หรือมีการอุทิศผู้คนในพื้นที่ หรือเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นๆ ให้เป็นข้าพระ หรือการอุทิศผู้คนในที่ดินเดิมให้เป็นข้าพระ เพื่อรักษาวัด พระพุทธรูป และพระสงฆ์ หรือทำหน้าที่ดูแลศาสนา (ประเสริฐ ณ นคร 254: 228-229) สำหรับจารึกบ้านหลอด ไม่พบดวงฤกษ์ และศักราช เนื่องจากตัวศิลาจารึกมีสภาพชำรุดตอนบน อย่างไรก็ดีพบ

นามบุคคลซึ่งมีตำแหน่งชัดเจน และระบุถึงพื้นที่กัลปนา ซึ่งเป็นหลักฐานชั้นต้นที่สำคัญในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ นอกจากศิลาจารึกอีสานผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาเป็นการเทียบเคียง อย่างไรก็ตามก็ตีประวัติศาสตร์ล้านนาได้กล่าวถึงบ้านเมืองในดินแดนภาคเหนือของประเทศไทย และพัฒนาการของบ้านเมืองตั้งแต่การก่อกำเนิดอาณาจักรล้านนา ยุคทองของอาณาจักร เศรษฐกิจสังคม ยุคที่เปลี่ยนผ่านภายใต้การปกครองของพม่า และสยาม รวมถึงความสัมพันธ์กับอาณาจักรข้างเคียงมีการติดต่อดำขาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้าง ความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา รวมกัน (สร้อยอ่องสกุล 2561: 85) ในช่วงยุคทองของล้านนานั้นได้กล่าวถึงราชวงศ์มังราย ซึ่งมีการกัลปนาผู้คนในเมืองต่างๆ ให้กับศาสนา มาก เป็นการแสดงถึงบุญบารมี การบริจาคทาน และผู้ปกครองล้านนาองค์ต่อๆ มาได้ทรงดำเนินนโยบายอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา สืบต่อมา (รัตนพร เศรษฐกุล 2552: 178-179) นอกจากนี้ยังมีขุนนางระดับต่างๆ หรือแม้แต่สามัญชนที่มีความพร้อมทางเศรษฐกิจล้วนต้องการสร้างวัดเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการอุปถัมภ์ และมีการกัลปนาผลประโยชน์ให้เกิดแก้วดี เช่น จัดหาที่ดิน เป็นนาวัด จัดหาผู้คนมา เป็นข้าพระ การระดมเงิน การรวบรวมทองแดงมาหล่อพระพุทธรูป (วิษณุ มาแก้ว 2564: 212-213)

สรุปได้ว่า การกัลปนาหรือการอุทิศที่ดิน และข้าพระสำหรับสงฆ์ มีการปฏิบัติมาในพื้นที่ของอาณาจักรล้านนา และล้านช้างซึ่งมีความสัมพันธ์กันติดกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชย้ายราชธานี มาสถาปนาเมืองเวียงจันทน์ ก็นำแนวปฏิบัติในการกัลปนานี้มาด้วย เมื่อเวียงจันทน์เป็นราชธานีแห่งใหม่ และมีการขยายอิทธิพลทางวัฒนธรรมของล้านช้าง ผู้คนที่อพยพเคลื่อนย้ายตามมามีพื้นฐานในดินฝั่งขวาแม่น้ำโขง จึงรับประเพณีการสร้างวัดและการกัลปนาที่ดิน อุทิศข้าพระนี้ ซึ่งมีความเหมาะสม และจำเป็นสำหรับการตั้งถิ่นฐานใหม่เพื่อเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา

ภูมินาม ฐานถิ่น กับภูมิหลังการตั้งถิ่นฐาน

ภูมินาม ฐานถิ่น เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งในการเลือกทำเลที่ตั้ง ในการตั้งถิ่นฐานของชุมชน สำหรับความหมายและความเป็นมาของชื่อหมู่บ้าน หรือชุมชนในเขตอำเภอบ้านผือ อุดรธานี โดยเฉพาะการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อันกล่าวถึงภูมิหลังทางโบราณคดี ตลอดจนการพบร่องรอย

ของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยมีหลักฐานร่องรอยจากภาพเขียนสีตามเพิงหินต่างๆ และการพบเครื่องมือหินขัดบริเวณบ้านหนองกบ ตำบลเมืองพาน และบ้านขัวลือ ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านฝื่อ อีกทั้งการพบใบเสมาเป็นจำนวนมากที่กระจายตัวตลอดแนวเทือกเขาภูพระบาท และเทือกเขาภูพาน ทั้งในพื้นที่ป่าโปร่งเชิงเขา และในชุมชนซึ่งกำหนดอายุได้ในช่วง พุทธศตวรรษที่ 14-16 นอกจากนี้ยังพบอิทธิพลของศิลปกรรมล้านช้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปจารึกอีกหลายหลัก ได้แก่ จารึกบ้านโคม วัดธาตุอุสมาราม บ้านโคม ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี จารึกวัดศรีบุญเรือง วัดป่าดอนบ้านเหื่อน ตำบลกลางใหญ่ อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี จารึกฐานพระหลวงพ่อนาค วัดโพธิ์ชัยศรี บ้านแวง ตำบลบ้านฝื่อ อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี และ จารึกฐานพระวัดตาลก่องรัฐวิน ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (บรรณาธิการ) 2543: 72) สำหรับประวัติวัดและหมู่บ้านอำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี ฉบับคณะสงฆ์อำเภอบ้านฝื่อ ซึ่งเป็นการรวบรวมความเป็นมาของวัด และชุมชนต่างๆ ในเขตอำเภอบ้านฝื่อ กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานการอพยพโยกย้ายของชาวพนวน และกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาตั้งรกรากตั้งถิ่นฐาน พร้อมมีพลวัตทางสังคมอย่างต่อเนื่อง ตลอดทั้งชุมชนอื่นๆ ที่ตั้งถิ่นฐานใกล้เคียงกัน (พระภาวนา อโสโก (แพงน้อย) 2562: 20-22) อย่างไรก็ตามชุมชนต่างๆ โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท เทือกเขาภูพระบาท และเทือกเขาภูพาน เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีในประเด็นของการเข้าไปใช้พื้นที่ทำการเกษตร บุกเบิกพัฒนาพื้นที่การเกษตรอื่นๆ อีกทั้งยังเป็นผู้พบเห็นแหล่งโบราณวัตถุโบราณสถานในระยะต้นๆ พร้อมกันนั้นได้มีบูรณะตามความเชื่อศรัทธาด้วยทรัพยากรที่จำกัด ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อโบราณสถานโบราณวัตถุทั้งทางตรงทางอ้อมถึงที่มาและในเวลาต่อมาได้เป็นหลักฐานชั้นต้นที่สำคัญสำหรับการศึกษาวิจัย อย่างไรก็ตามหนังสืออนุสาวรีย์และประวัตินั้นอำเภอบ้านฝื่อ ทั้งสองฉบับนี้เป็นเอกสารสำคัญที่ให้ข้อมูลรายละเอียดได้มากพอสมควร

สำหรับหนังสือภูพระบาท อติตมสานธรรมาชาติ ของอรุณศักดิ์ กิ่งมณี ได้กล่าวถึงความเป็นมาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของมนุษย์ที่เข้ามาใช้พื้นที่บนอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท ให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของแต่ละกลุ่ม รวมถึงพื้นที่โดยรอบบริเวณชล ซึ่งพบแบบแผนการตั้งถิ่นฐาน สภาพสังคมของมนุษย์ในสมัยประวัติศาสตร์ที่มีโครงสร้างชัดเจนขึ้น มีแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ

ก่อให้เกิดพิธีกรรม มีผู้นำทางจิตวิญญาณกระตุ้นให้เกิดการจัดระเบียบทางสังคมในชุมชน (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (บรรณาธิการ) 2543: 5-6) ซึ่งมนุษย์ยุคต่อมาได้ใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของยุคก่อนประวัติศาสตร์ทับซ้อนในการประกอบพิธีกรรม อย่างไรก็ตามหลักฐานสำคัญจากสารัตถะในจารึกวัดบ้านหลด และทางโบราณวัตถุสมัยล้านช้างที่แควล้อม และปรากฏในพื้นที่ชุมชนใกล้เคียง วัดบ้านหลด เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความสำคัญของพื้นที่ และเป็นหลักฐานสำคัญที่สามารถยืนยันการเขามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มไท-ลาว ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา ความสำคัญของชุมชนโบราณเมืองพานในประวัติศาสตร์ล้านช้างช่วงพุทธปลายศตวรรษที่ 21 ถึง บทความเรื่องต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ซึ่งในบริเวณชุมชนในลุ่มน้ำโขงตอนกลาง ของธีระวัฒน์ แสนคำกล่าวถึง ยังให้ข้อมูลถึงการพบร่องรอยชุมชนโบราณขนาดเล็ก รวมถึงซากโบราณสถานร่วมสมัยกับที่พบบริเวณเมืองพาน ซึ่งหมายถึง ชุมชนในตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี ที่กระจายตัวในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำโขงตอนกลาง (ธีระวัฒน์ แสนคำ 2559: 201)

อย่างไรก็ดี สามารถสรุปพอสังเขปได้ว่า บริเวณลุ่มน้ำโขงตอนกลางนี้มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัย และตั้งถิ่นฐานมาก่อนแล้วอย่างน้อยก็น่าจะพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมาที่ยังมีความสัมพันธ์ที่อาจเชื่อมโยงกันในด้านต่างๆ หรืออาจมีการติดต่อซึ่งกันและกัน สำหรับบทความนี้มุ่งนี้ สารัตถะจากจารึกบ้านหลด อันเป็นประเด็นสำคัญที่สะท้อนถึงการตั้งถิ่นฐานของล้านช้างช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ในลุ่มน้ำโขงตอนกลาง ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี

ศิลาจารึกบ้านหลด กับชุมชนบ้านขัวล่อ และชุมชนใกล้เคียง

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้คำว่า “ขัว” กับ “ล่อ” นี้ เป็นกลุ่มชาวลาว บ้านขัวล่อเดิมมีชื่อ “บ้านหลด” มีสภาพภูมิประเทศเป็นเนินดินขนาดย่อม อยู่ติดลำห้วยน้ำโขง มีพื้นที่คับแคบ และเป็นชุมชนที่มีพัฒนาการใกล้เคียงกับ บ้านลาน และบ้านแดง เมื่อถึงฤดูน้ำหลากจะมีน้ำท่วม มีพื้นที่ปลูกข้าวเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาเมื่อชุมชนขยายตัวจึงย้ายจากบ้านหลด ออกมาด้านทิศใต้บนที่ดินดอนขนาดใหญ่ ตั้งชุมชนใหม่ เรียกว่า “บ้านขัวล่อ” ส่วนบ้านหลดปัจจุบันจึงกลายเป็นที่ตั้งวัด เรียกว่า “วัดบ้านหลด” ด้านหลักฐานทางโบราณคดีพบในบริเวณวัดบ้านหลด ได้แก่ ร่องรอยโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น เครื่องมือหินขัด ลูกปัดหิน สำหรับสมัยประวัติศาสตร์

วัฒนธรรมล้านช้าง พบศิลาจารึก กล้องสุบยาเส้นดินเผา เครื่องมือเหล็ก พระพุทธรูปไม้แกะสลัก พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปูนปั้น ชาวบ้านเรียก “หลวงปู่ดำ” (พระสงฆ์ สุจิต, สัมภาษณ์ 16 ธันวาคม 2567; 4 มกราคม 2568)

ส่วนลักษณะทางภูมิศาสตร์ และทำเลที่ตั้งของ “บ้านขัวล่อ” หมู่ 9 ตำบลจำปาโง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ดังนั้น บ้านหลอดเดิมจึงอยู่ในเขตพื้นที่การปกครองของบ้านขัวล่อในปัจจุบัน สำหรับชื่อชุมชนสะท้อนหลักฐานด้านนิรุกติศาสตร์ สอดคล้องกับการตั้งชื่อหมู่บ้าน คำว่า “ขัว” และคำว่า “ล่อ” เป็นชื่อชุมชน ซึ่งคำว่า ขัว หมายถึง สะพาน ส่วนล่อ หมายถึง รถเข็นขนาดเล็กใช้ขนส่งสัมภาระโดยอาศัยแรงคน “ขัวล่อ” หมายถึง สะพานข้ามน้ำขนาดเล็ก และไม่กว้างซึ่งสามารถใช้รถเข็นบรรทุกสัมภาระขนาดเล็กข้ามไปได้โดยใช้แรงคน แต่มีขนาดเล็กกว่าเกวียน สำหรับ ขัว ในปัจจุบันคือ สะพานคอนกรีตข้ามห้วยน้ำโง่งในช่วงฤดูแล้ง สามารถสังเกตเห็นร่องรอย ตอม่อสะพาน และชิ้นส่วนของสะพานไม้เดิม สะพานข้ามลำห้วยน้ำโง่งนี้ชาวบ้านยังเรียกว่า “ขัว” อันเป็นภูมินามของชุมชนบ้านขัวล่อในปัจจุบัน

สารัตถะศิลาจารึกบ้านหลอด

หลักศิลาจารึก ถูกพบอยู่ในบริเวณเดียวกันกับการพบซากพระพุทธรูปเป็นศิลาทราย ส่วนปลายแตกหัก ศิลาจารึกสูง 55 เซนติเมตรจากที่เหลือ กว้าง 40 เซนติเมตร หนา 10 เซนติเมตร มีขอบล่าง 9 เซนติเมตรด้านที่ 1 พบว่ามีการสกัดผิวหน้าเรียบ มีร่องรอยการทำการรอบซ้ายขวา ด้านที่ 2 พบว่ามีสภาพแตกกะเทาะชำรุดและอักษรเลื่อนไปบางส่วน มีคราบของซีเมนต์ และคราบเทียนไข

สำหรับการค้นพบ เนื่องจากพบในบริเวณวัดบ้านหลอด ซึ่งเป็นการค้นพบใหม่โดยพระสงฆ์ สุจิต เมื่อต้นปี พ.ศ. 2565 และข้าพเจ้าเป็นรายแรกที่ทำการศึกษาศิลาจารึกปัจจุบันทางวัดจึงเก็บรักษาไว้ตามสภาพ และบริบทของวัด ผู้เขียนจึงนิยามชื่อเป็น “ศิลาจารึกบ้านหลอด” เพื่อความชัดเจนในการศึกษา ตามพื้นที่ที่พบศิลาจารึกดังกล่าว

ศิลาจารึกบ้านหลอด จารึกด้วยอักษรไทน้อย ภาษาลาว มีจารึกทั้ง 2 ด้านๆ ละ 11 บรรทัด พื้นที่พบอยู่บริเวณก่อไผ่ด้านหลังของหลวงปู่ดำ ซึ่งเป็นพระประธานประจำชุมชน ปัจจุบันศิลาจารึกถูกเคลื่อนย้าย นำมาตั้งอยู่ข้างพระประธาน การตรวจสอบเบื้องต้น พบตัวอักษรเลื่อนไปตามสภาพกาลเวลา ข้อความข้างต้นขาดหายไป ปลายแตกหัก ไม่พบชื่อผู้จารึก อย่างไรก็ตามก็ยังสามารถถอดความที่มีสารัตถะ

ถึงการกลัปนา กล่าวถึงบุคคล และ กล่าวถึงชื่อหมู่บ้าน
ข้อความจารึกบ้านหลอดด้านที่ 1 (ภาพที่ 1) มีดังนี้

คำจารึก	คำอ่าน
บรรทัดที่ 1 ตัวอักษรแตกชำรุด	
บรรทัดที่ 2 ...โ ห ข อ ด ย	“ให้ขอ ดย”
บรรทัดที่ 3 -า น ๑๐ วา แ ล คี	“...ทาน ๑๐ วา แลคี่ ”
บรรทัดที่ 4 -า ง แ ค ง ทา ง ฮี ๓ ฮย	“ทางแคงทางฮี ๓ ร้อย”
บรรทัดที่ 5 ข วา ง ๒ ฮย วา ไ ห ทาน	“ขวาง ๒ ร้อย วา ให้ทาน”
บรรทัดที่ 6 ชั น แ น น เ จา ติน ก โ ม ทะ	“ชั้นแนนเจ้าดินกโมทะ”
บรรทัดที่ 7 ทา น ตาม เ ช้น เ หี ด วา เหา	“ทานตามเช่นเห็ดว่าเฮา”
บรรทัดที่ 8 ไ ต ก ล า บ ทุ น รย น มี น บาด	“ได้กราบทุนเรียนหมื่นบาด”
บรรทัดที่ 9 ต่ อ เ ขา บ าน ทน เป็ น อัน แ ช้ง	“ต่อเข้าบ้านทนเป็นอันแข็ง”
บรรทัดที่ 10 อักขรเลื่อน... ๔๒ ตัว เตื่อ	“... ๔๒ ตัว เตื่อ(น)”
บรรทัดที่ 11 น ปี ไ น ๑๑ คำ ฮย ๔	“น ปี ๑๑ ใน ๑๑ คำ ร้อย ๔”

โดยสรุปด้านที่ 1 คือ การอุทิศถวายที่ดินเพื่อตั้งวัด โดยระบุขนาดพื้นที่
มีหน่วยวัดเป็นวา พร้อมอนุโมทนาบุญ และได้กราบทูล หรือรายงานต่อผู้มีอำนาจ
(ในเวลานั้น) พร้อมระบุวันเวลา (ข้อความขาดหายไป)

จารึกบ้านหลอด ด้านที่ 2 (ภาพที่ 2) ซึ่งมีสภาพตัวอักษรเลือนมาก อ่านได้
เพียงบางส่วน บรรทัดที่ 7 และ 11 ดังนี้

บรรทัดที่ 7 ...ไ ต บ าน โ พ...(อักขรเลื่อน)	“...ได้บ้านโพ...”
บรรทัดที่ 8 ...(อักขรเลื่อน)...ลู่ ไ ห...	“...ลู่ให้...”
บรรทัดที่ 9 ...ค าน ค ล า...(อักขรเลื่อน)	“...คานคลา...”
บรรทัดที่ 10 ...ชั้น มี พะระ ฮา ข...(อักขรเลื่อน)...อง พะ	“...ชั้น มีพระอาญา...องค์พระ”
บรรทัดที่ 11 ...กุนา ไส่ หั ว ๑	“...กุนาไส่หัว ๑ ” จารึกสิ้นสุดเพียงเท่านี้

(มีชัย เสนะบุตร, สัมภาษณ์ 16, 20 ธันวาคม 2567, 5, 9 เมษายน 2568)

สรุปด้านที่ 2 คือ ระบุชื่อ “บ้านโพ” ชัดเจน แต่ปัจจุบันไม่ทราบว่าเป็นพื้นที่ใด
และต้องการศึกษาต่อไป และบรรทัดที่ 10 พบคำว่า “มีพระอาญา” ผู้เขียน
สันนิษฐานว่า ผู้สร้างวัดในเวลานั้นอาจได้รับคำสั่งให้มาตั้งวัดในชุมชนนี้ก็เป็นได้

อย่างไรก็ดี สารัตถะสำคัญของจารึกนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการกลบนาที่ดินให้ แก้วด โดยระบุขนาดของพื้นที่ด้านกว้าง ด้านยาว และด้านยาวทั้งระบุถึงการรายงาน บุคคลสำคัญในเวลานั้น พร้อมระบุวันเวลารวมถึงกล่าวถึงชื่อ บ้านโพ ในด้านที่ 2 ทั้งนี้ เนื่องจากจารึกมีสภาพชำรุด และลบเลือนมาก ผู้เขียนเห็นว่า ลักษณะการกลบนาเช่นนี้มี โครงสร้างการจารึกคล้ายกับเนื้อหาในจารึกบ้านโก้ม พ.ศ. 2134 วัดธาตุอุปสมาราม ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (หมุดที่ 2 ภาพที่ 7) และจารึก หงชาวดีหลักที่ 1 ซึ่งเป็นจารึกที่พบใหม่ ในวัดหงชาวดี ตำบลหายโศก ในอำเภอบ้าน ผือ จังหวัดอุดรธานี สารัตถะในจารึกบ้านโก้ม จารึกบ้านหลอด และจารึกวัดหงชาวดี ทั้งสามหลักนี้ มีรูปแบบที่คล้ายกัน ได้แก่ การระบุถึงที่ดิน กล่าวถึงชื่อบุคคล และ กล่าวถึงวันเดือนปี เป็นต้น

พื้นที่บริเวณใกล้เคียงวัดบ้านหลอด ซึ่งติดริมห้วยโหมง พบซากเตาเผา กระเบื้องดินขอโบราณ สภาพแตกชำรุดเสียหาย ทรุดลงลำห้วยโหมง จากการพังทลาย ของตลิ่ง ในบริเวณที่ตั้งชุมชนปัจจุบันมีหลักบ้านอยู่บริเวณใจกลางชุมชน และวัด จักเสตตาราม เป็นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน รวบรวมเครื่องมือเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของ ชุมชนในอดีต อีกทั้งยังมีเส้นทางเลียบลำห้วยน้ำโหมง และห้วยเขม จากบ้านขัวล่อ สามารถเชื่อมต่อไปยังบ้านลาน บ้านนาอ่าง ตำบลจำปาโหมง ทางด้านทิศใต้ ทั้งยัง สามารถเชื่อมต่อไปยังบ้านไผ่ล้อม ตำบลเมืองพานทางทิศเหนือ นอกจากนี้ยังสามารถ เชื่อมต่อไปถึง บ้านพลับ ตำบลบ้านผือ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือตามลำดับ หลักฐานเชิงประจักษ์เหล่านี้สามารถสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนที่มี ความต่อเนื่อง และตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันโดยแสดงถึงความสัมพันธ์ชัดเจน ระหว่างบ้าน หลอด บ้านลาน และบ้านแดงตำบลจำปาโหมง อำเภอบ้านผือ รวมถึงชุมชนโบราณ ตำบลเมืองพาน พื้นที่โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัด อุดรธานี

ความสัมพันธ์ชุมชนบ้านหลอดกับชุมชนใกล้เคียง

หลักฐานแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านหลอด ปรากฏชัดเจนในชุมชนบ้านลาน หมู่ 10 ตำบลจำปาโหมง อำเภอบ้านผือ จังหวัด อุดรธานี ซึ่งชาวบ้านชุมชนบ้านลานนี้ เชื่อว่า บ้านลาน ตั้งชื่อชุมชนตามลักษณะป่าที่มี ต้นลาน หรือปาดงลาน การตั้งถิ่นฐานนั้นโยกย้ายออกมาจากบ้านหลอด ซึ่งเป็น

หมู่บ้านเดิม ห่างจากที่ตั้งเดิม ประมาณ 2 กิโลเมตร โดยจวน (อาจารย์) บุญมี เป็นผู้นำ
มุขปาฐะ หรือเรื่องเล่าของชุมชนบ้านลานนี้ เชื่อว่า “...ท้าวเชียงแดงเป็นลูกของพระยา
เวียงจันทน์ผู้หนึ่ง มีนิสัยต่อไก่ป่าที่บุงสัมพัญญู ทั้งชอบชุมชนบริเวณนี้จึงไม่กลับ
พระยาเมืองเวียงจันทน์ทราบข่าวจึงให้เสนาอำมาตย์มาตาม แต่ท้าวเชียงแดงไม่ยอม
กลับ พระยาเมืองเวียงจันทน์โกรธจึงสั่งให้อำมาตย์ฆ่าเชียงแดง และตัดหัวกลับไป
วิญญานเชียงแดงจึงวนเวียนอยู่บุงสัมพัญญู...” (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (บรรณาธิการ),
2543: 39) จากการสำรวจภายในชุมชนบ้านลานพบ หลักฐานทางโบราณคดีที่ บริเวณ
วัดโพธิ์ศรี หรือวัดบ้านลาน มีโบสถ์ขนาดเล็ก 3 ใบซ้อนชั้น ปีกกรอบล้อมอุโบสถ
ปีกเป็นขอบเขตสีมา 8 ทิศ จำนวน 24 ใบ ภายในอุโบสถ นอกจากนี้ พบพระพุทธรูปไม้
มีสภาพชำรุด และพระพุทธรูปปางมารวิชัย ปูนปั้นศิลปะกรรมพื้นถิ่น ส่วนด้านทิศตะวันตก
ของชุมชน คือที่ดินดอนริมห้วยน้ำโมง ปัจจุบันคือ วัดศรีรัตนสัพพัญญู (หมู่ที่ 4
ภาพที่ 7) บ้านลาน หมู่ที่ 10 ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ภายในวัด
พบพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยขนาดใหญ่ ร่องรอยโบราณสถาน และซากธาตุทรง
ระฆังแปดเหลี่ยม ซึ่งพระธาตุซึ่งได้รับการบูรณะใหม่ครอบพระธาตุองค์เดิม และสร้าง
อุโบสถหลังใหม่ครอบทับพื้นที่ สิม เดิม ความโดดเด่นของพระพุทธรูปปางมารวิชัย ปูน
ปั้นขนาดใหญ่ หันพระพักตร์ ไปทางด้านทิศตะวันตกในทิศทางที่ตั้งของ วัดถ้ำ
สุวรรณคูหา อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู นอกจากนี้ ร่องรอยของ ธาตุ
ทรงระฆังแปดเหลี่ยม ด้านทิศตะวันออกมีศาลปู่ตา ตามความเชื่อความศรัทธาของ
ชุมชน ซึ่งนิยมจัดงานประเพณีในบุญเดือนหก ในพื้นที่บ้านลานด้านทิศเหนือ ประมาณ
2 กิโลเมตร พบ โบราณสถานก่ออิฐ ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งสมัยล้านช้าง บริเวณวัดป่า
โนนคำกลิ้ง สำหรับชาวบ้านลานเรียกพื้นที่บริเวณเนินดินวัดป่าโนนคำกลิ้ง บ้านแดง
หมู่ที่ 8 ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ว่า “เจ็กติเหล็ก” เพราะเชื่อว่า
เคยมีชาวจีนมาอาศัยอยู่ และตีเหล็กในพื้นที่ดังกล่าว (สุชาติ ศิลปะสิทธิ์; พรศักดิ์
คำดวง, สัมภาษณ์ 25 ธันวาคม 2567)

การสำรวจภายในวัดป่าโนนคำกลิ้ง บ้านแดง หมู่ที่ 8 ตำบลจำปาโมง อำเภอ
บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (หมู่ที่ 3 ภาพที่ 7) ปรากฏซากโบราณสถานก่ออิฐถือปูน
ซึ่งยังปรากฏร่องรอยการฉาบปูนให้พบ สันนิษฐานว่าเป็น “สิม” แบบโปรง มีโบสถ์
ขนาดเล็กสองใบซ้อนกัน รอบสิม โดยรอบบริเวณโบราณสถานก่ออิฐ จำนวน 16 หลัก
ภายในวัดป่าโนนคำกลิ้ง สันนิษฐานว่าเป็น สิมแบบโปรง สภาพปัจจุบันมีการปรับแต่ง

พื้นที่โดยรอบ แต่ยังคงสภาพแนวอิฐภายนอก ส่วนภายในนั้นเพ้นสีเมนต์ปู กระเบื้องปิดทับ และก่อฐานพระพุทธรูปโดยใช้อิฐเดิม นอกจากนี้พบโบราณวัตถุ ประเภท พระพุทธรูปไม้แกะสลัก พระพุทธรูปปางมารวิชัยดินเผา และพระพุทธรูป ปางสมาธิดินเผา (ภาพที่ 3) จำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีเครื่องมือเหล็ก ภาชนะดินเผา ชนิดแกร่ง กล้องสุบยาเส้นดินเผา (ภาพที่ 4) ถ้วยเงินเขียนลายใต้เคลือบ ตะกรันเหล็ก จำนวนมาก (ภาพที่ 5) และเศษตะกั่วรอยเรียงลักษณะเป็นลูกแห ปัจจุบันทางวัด เก็บรวบรวมไว้ (พระดำรง เขมจาโร, สัมภาษณ์ 14, 19 ธันวาคม 2567)

พื้นที่ลุ่มน้ำโม่งตอนกลาง สะท้อนความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งมีชุมชนโบราณในเขตเมืองพาน หรือ ปัจจุบันคือ ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นหมุดหมายสำคัญที่ ผู้คนแสวงหาพื้นที่ตั้งถิ่นฐาน และมีตั้งอยู่ที่ราบลุ่มเชิงเขาทางทิศใต้จากเขาภูพระบาท ซึ่งเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ หรือปัจจุบันคือ ชุมชนในพื้นที่โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ ภูพระบาท ตามความเชื่อร่วมกับชุมชนอื่นๆ ใกล้เคียงกัน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นมา (ภาพที่ 7)

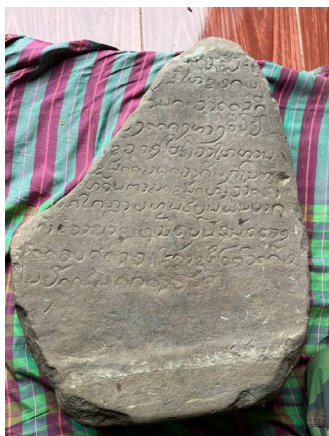
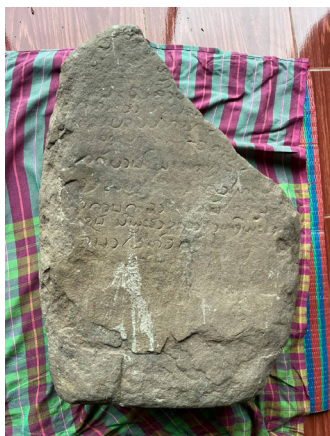
ดังนั้น ศิลจาริกบ้านหลอด จึงเป็นเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่ง ที่สามารถ บ่งชี้ถึงกลุ่มผู้คนที่มีการพัฒนาการในชุมชนบ้านหลอดปรากฏหลักฐานของการตั้งถิ่นของ กลุ่มชาติพันธุ์ลาวสมัยล้านช้างอย่างกว้างขวาง ทั้งยังปรากฏร่องรอยอิทธิพลทาง วัฒนธรรมของล้านช้างเป็นจำนวนมากรวมถึงการกัลปนาที่ดิน และข้าพระ ประกอบกับ การมีเส้นทางเชื่อมโยงระหว่างเมืองพาน เลียบเขาภูพระบาทมาทางทิศใต้ แล้ววกไป ทิศตะวันตกถึงวัดถ้ำสุวรรณคูหา ซึ่งจะต้องเดินทางผ่าน แหล่งโบราณคดีที่มีหลักฐาน เชิงประจักษ์ที่สำคัญ ได้แก่ วัดพระพุทธรูปบัวบาน ตำบลเมืองพาน กลุ่มหินใบเสมา แปรทิศ ที่โนนศิลา บ้านแดง หมู่ที่ 8 ตำบลจำปาโม่ง วัดป่าโนนค้ำกลิ้ง วัดศรีรัตน สัพพัญญู บ้านลาน หมู่ที่ 10 ตำบลจำปาโม่ง และรอยพระพุทธรูปทงผาแดง บ้านนา อ่าง หมู่ที่ 2 ตำบลจำปาโม่ง และอาจมีความเกี่ยวข้อง อย่างมีนัยยะสำคัญ กับบ้าน เมืองปรากฏในจารึกของวัดถ้ำสุวรรณคูหา ตำบลนาสี อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัด หนองบัวลำภู ตัวอย่างที่บ่งชี้ถึงความสำคัญของชุมชนลุ่มน้ำโม่งตอนกลาง ปรากฏชัด ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 เล่ม 3 ฉบับ 11 (หอสมุดแห่งชาติ, 2530: 112) ได้กล่าวถึงการเคลื่อนไหวกองทัพฝ่ายเวียงจันทน์ ได้ส่งกำลังพลมาล่าเสียดเบียนที่บริเวณด้านค้ำกลิ้ง ขณะที่ฝ่ายกรุงเทพฯ ก็ได้จับ

ทหารลาวที่บริเวณใกล้ด่านคำกั้งเช่นเดียวกัน ซึ่งด่านคำกั้งนี้เป็นข้อบ่งชี้ถึงเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ที่สามารถสนับสนุนการศึกษา ลักษณะภูมิประเทศเป็นช่องเขาธรรมชาติที่สามารถลำเลียงโดยใช้เกวียนจากชุมชนโบราณเมืองโสม หรืออำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี และชุมชนโบราณในอำเภอสวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู ได้โดยสะดวก ด่านคำกั้งที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว สันนิษฐานว่าจะอยู่บริเวณ วัดป่าโนนคำกั้ง บ้านลาน หมู่ที่ 10 ตำบลจำปาโมง ดังที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งสอดคล้องกับการพบหลักฐานทางโบราณวัตถุดังที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำโสมตอนกลางชัดเจนมากยิ่งขึ้น (ภาพที่ 8)

ด้วยสารถะใน จารึกบ้านหลอด ยังสะท้อนความสัมพันธ์กับชุมชนต่างๆ ใกล้เคียงกัน ในอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เช่น ชุมชนในตำบลบ้านผือ ตำบลโนนทอง ตำบลหายโศก ตำบลหนองแขว เป็นต้น และในพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำโสมตอนกลาง ยังมีเขาภูพระบาท เป็นหมุดหมายใกล้เคียงกันกับชุมชนอื่นๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่รายล้อมเขาภูพระบาท หรืออุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทในปัจจุบัน เพื่อหาความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนต่างๆ ในพื้นที่โดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทให้ขยายวงกว้างต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

นมัสการพระดำรงค์ เขมจาโร, พระสง่า สุจิตโต, พระมหาวุฒิชัย สุภัทโท, พระวิจิต ฐานวีโร, ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ และพนักงานพิทักษ์ป่าอุทยานแห่งชาติที่ ภธ.2 (ภูผาแดง) อุทยานแห่งชาติภูหินจอมธาตุ-ภูพระบาท สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 1 (อุดรธานี) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, คุณธีรยุทธ จันดาวง, คุณสมศรี พรมเขียว, คุณสมคิด กุดั่น, คุณยายพอง บุตรศรี, คุณดาพรศักดิ์ คำดวง, คุณดาสุชาติ ศิลปะสิทธิ์, คุณดาเรือง รอบคอบ, คุณพิชัยพร คันที คุณปุมิชัย เสนะบุตร และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ไสรัจ พิศชนชม

ภาพที่ 1-2: ศิลาจารึกบ้านหลอด ด้านที่ 1 (ซ้าย)
และศิลาจารึกบ้านหลอด ด้านที่ 2 (ขวา)

ภาพที่ 3 พระพุทธรูปดินเผาขนาดเล็กสภาพชำรุดพบในบริเวณวัดป่าโนนคำกลิ้ง
ส่วนองค์ที่ค่อนข้างสมบูรณ์ทางวัดเก็บรักษาไว้

ภาพที่ 4-5 กล้องสูบยาเส้นดินเผา และภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งที่พบภายในวัดป่าโนน
คำกลิ้ง (กลาง) : ตะกรันเหล็กพบทั่วไปบริเวณเนินวัดป่าโนนคำกลิ้ง และเรื่องราว
มุขปาฐะของชาวบ้านลานที่เรียกเนินดินบริเวณนี้ว่า “เจ็กตีเหล็ก”

ภาพที่ 6 แผนที่แสดงการกระจายตัวของหลักฐานทางโบราณคดีสมัยล้านช้าง
ปรับปรุงจาก Google Earth

ภาพที่ 7 แผนผังแสดงการพบศิลาจารึก การตั้งถิ่นฐานของชุมชนตำบลจำปาโมง
และชุมชนตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกัน
และมีแหล่งโบราณสถานสมัยล้านช้าง ที่มา: พิชัยพร คันที

- กรานท์ เอแวนส์, 2006. **ประวัติศาสตร์โดยย่อของประเทศลาวเมืองอยู่ใจกลางใหญ่ของเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพฯ: พรินต์ติ้งเฮาส์.
- ทองสืบ ศุภะมาร์ค, 2528. **พงศาวดารลาว**. กรุงเทพฯ: ศูรสภา.
- ธวัช ปุณโณทก, ม.ป.ป.. **ศิลาจารึกอีสาน**. กรุงเทพฯ: คุณพินอักษรกิจ.
- ประเสริฐ ณ นคร, 2549. **ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ดรวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พระภวานาวิมล อโสโก (แพงน้อย), 2562. **ประวัติวัดและหมู่บ้านอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (ฉบับคณะสงฆ์อำเภอบ้านผือ)**. อุดรธานี: บ้านผือการพิมพ์.
- โยชิยุกิ มาซุฮาร่า, 2546. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- รัตนพร เศรษฐกุล, 2552. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรม แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน**. กรุงเทพฯ: โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2560. **หมิงสี่ลู่-ชิงสี่ลู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงฯ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ.
- วิษญา มาแก้ว, 2564. **ยุคทองล้านนา ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และสามัญชน**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สร้อยดี อ่องสกุล, 2561. **ประวัติศาสตร์ล้านนา ฉบับสมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- หอสมุดแห่งชาติ, 2510. **ประชุมพระตำราบรมราชูปถัมภ์เพื่อการกลับมาสยามอยุธยา ภาค 1**. กรุงเทพฯ: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.
- , 2530. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพานิชย์.
- หิมะกอน มะโนทัม, 2009. **ความเป็นมาของนครหลวงเวียงจันทน์ เล่ม 2 นครหลวงเวียงจันทน์สมัยอาณาจักรลาวล้านช้าง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. เวียงจันทน์: สีสะหวาด.
- อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (บรรณาธิการ), 2543. **ภูพระบาท-อดีตกาลผานธรรมชาติ**. อุดรธานี: วินิจการพิมพ์.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (บรรณาธิการ), 2543. “ภูมินาม”ความเป็นมาและความหมายของ
ชื่อบ้านในเขตอำเภอบ้านฝือ อุดรธานี. อุดรธานี: วิจารณ์พิมพ์.

วารสาร

ฉัตรวิหระ เสนะบุตร, 2552. “วัดป่าดอนบ้านเพือนมิตีแห่งความเชื่อมโยงทาง
ประวัติศาสตร์จากอดีตสู่ปัจจุบัน.”เมืองโบราณ 35 (4): 39-41.

ธีระวัฒน์ แสนคำ, 2559. “ความสำคัญของชุมชนโบราณเมืองพานในประวัติศาสตร์
ล้านช้าง.” พื้นถิ่นโขงซิมูล 2 (1), 191-218.

Hans Penth, 2003. “On Rice and Rice Fields in Old Lan Na.” Siam Society.
(91): 90-188.

บุคลากรกรม

พระตำรงค์ เขมจาโร, 2567. พระอธิการวัดป่าโนนคำกั้ง บ้านลาน ตำบลจำปาโมง
อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์, 14, 19 ธันวาคม.

พระสง่า สุจิตโต (จงโส), 2567; 2568. พระอธิการวัดบ้านหลอด บ้านขัวลือ ตำบล
จำปาโมง อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์, 16 ธันวาคม; 4
มกราคม.

มีชัย เสนะบุตร, 2567; 2568 ราษฎรอาวุโสบ้านดอนนางหงส์ ตำบลดอนนางหงส์
อำเภอรอดูนม จังหวัดนครพนม. สัมภาษณ์, 16, 20 ธันวาคม; 5, 9
เมษายน.

สุชาติ ศิลปะสิทธิ์. 567, ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลจำปาโมง; ราษฎร
บ้านลาน ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์, 25
ธันวาคม.

พรศักดิ์ คำดวง. 2567 มัคทายกวัดศรีรัตนสัพพัญญู; ผู้ใหญ่บ้านบ้านลาน (เกษียณ)
ตำบลจำปาโมง อำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี. สัมภาษณ์, 25 ธันวาคม.

